

СТЪКЛЕНИ КУПИ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА ОТ ФОНДА НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ - ВЕЛИКО ТЪРНОВО

АНАСТАСИЯ БЕЛИВАНОВА

Римското стъкло привлича вниманието на изследователите повече от столетие. Разнообразието от форми, цветовете, техники на изработка и украса, орнаменталните мотиви правят този археологически материал интересен както от научна гледна точка, така и в чисто естетически аспект. Находките на римски стъклени съдове от България, макар и засега проучени в неголяма степен, представят почти цялото това многообразие. Настоящата публикация допълва данните за разпространението на някои типове по материали от района на Никополис ад Иструм.

Във фонда на Историческия музей - Велико Търново, се съхраняват две стъклени купи от римската епоха, които до момента не са били обект на научна публикация и изследване.¹

Едната купа е с неизвестно местонамиране, предполага се, че произхожда от Бутово.² Това е съд с разлато полусферично тяло и обло дъно (Обр. 1); шийката му е леко стеснена, устийният ръб е извит навън, отрязан и шлифован. Орнаментацията се състои от гравирани линии, шлифовани елипсоидни фасети, овали и кръгчета. Устието е подчертано с единична линия, върху тялото са разположени две хоризонтални полета от по два реда шахматно подредени фасети, ограничени с по две двойни линии. Шлифованите фасети в долното поле са малко по-големи от тези в горното. Дъното на купата е украсено с розета от кръгчета и овали. Съдът е изработен чрез свободно издухване от безцветно прозрачно стъкло с малки въздушни мехурчета и без иризация. Купата е фрагментирана и реставрирана. Размери: височина - 7,6 см, диаметър на устието - 14 см, дебелина на стените - 0,2 - 0,4 см.³

Находката от Бутово принадлежи към сравнително широко разпространената група от подобни купи, които се откриват в различни райони на римската империя и извън границите ѝ. Обединява ги сходната декорация, плътно покриваща съда - вертикални фасети върху стените и розетки от кръгчета и овали върху дъното, като орнаменталните полета са разделени от гравирани линии или хоризонтално разположени фасети.

F. Fremersdorf обосновава в научната литература становището, че тези купи са произведени в Кьолн през III - IV в.⁴ Неговото мнение следва и Н. J. Eggers, който обединява всички подобни находки в тип 216, разпространен във фаза C₂ от хронологията на материалите от Германия.⁵

В тази на пръв поглед еднородна група се наблюдават обаче и някои различия в украсата и качеството на изработката. Те дават основание да се предполага и различно време и място на производство.

Най-точен паралел на купата от Бутово представлява находката от Коринт.⁶ Размерите на двата съда почти съвпадат, а орнаменталните схеми се различават само по някои детайли (Обр. 2). Такова голямо сходство предполага и хронологическа близост между двете находки. Датировката се улеснява от факта, че съдът от Коринт е открит в гроб, датиран от II в. Според G. Davidson купата е изработена в александрийско ателие.⁷

С почти същите размери, но с по-различна декоративна схема е купата, открита край гр. Мерзбург, Германия.⁸ Тя, подобно на съдовете от Бутово и Коринт, е прецизно изработена от безцветно прозрачно стъкло, но украсата има по-друго разпределение и се отличава с Т-образния орнамент. Находката от Германия се датира във втората половина на II в. В същия гроб е открита стъклена купа с идентична форма, но с гравирани фигурална украса, която спада към групата на коментираниите от F. Fremersdorf като къолнски производства от III в.⁹ D. V. Harden оспорва неговото мнение и счита, че съдовете с гравирани фигурални сцени и надписи (във връзка с които се намират и купите от типа на тази от Бутово) са изработвани във втората половина на II - първата половина на III в. в Александрия.¹⁰

C. Isings също счита, че купите с шлифована украса имат по-ранен вариант - от II в., който се отличава с по-голяма прецизност на изработката, отколкото купите от III - IV в.¹¹ Вероятно към този по-ранен етап от развитието на типа принадлежи купата от Бутово. Еднакво възможно е да се допусне, че е изработена в източно (александрийско) ателие¹² или че произхожда от рейнските производствени центрове.

Фрагменти от три подобни купи са известни от Филипопол - датирани са в III в. и според Сл. Чернева-Тилкияна са къолнски импорт.¹³ Един от тези фрагменти е много сходен с купата от Бутово (Обр. 3), докато другите два са по-различни. Вероятно те се отнасят към по-късния етап от разпространението на този тип съдове - III - IV в., когато тази продукция се свързва главно с мощните рейнски работилници. Такива купи с шлифована украса се откриват в Германия¹⁴, Дания и Скандинавия¹⁵, Словакия¹⁶, Панония¹⁷, по Долния Дунав¹⁸, в района на Северното Черноморие.¹⁹

В някои случаи съдовете се различават като форма, декорирани са по различни начини, стъклото не винаги е качествено, а изработката - прецизна. Нерядко орнаментацията е по-пестелива и не покрива плътно целия съд; понякога фасетите напомнят по-скоро гравирани насечки, разполагат се освен вертикално и хоризонтално.

Продукцията на рейнските ателиета е така популярна, че под нейни влияния започват местни производства на купи с шлифована украса. Изработването на т. нар. "фиали от къолнски тип" е установено в Танаис.²⁰ Купите от Танаис са направени от стъкло с не особено високо качество, с жълто-зелен цвят и

млечнобяла иризация. Някои автори допускат, че са изработени чрез издухване в едноделен глинен калъп, какъвто е открит в Танаис.²¹ Анализите обаче показват, че украсата е изпълнена чрез гравирание и шлифване, както в западните производствени центрове.²²

Късните варианти в развитието на купите с шлифувана украса са представени сред материалите от фонда на Историческия музей - Велико Търново, от един фрагмент, открит при разкопките в Никополис ад Иструм - ара № 4 през 1997 г.²³ Запазена е част от устието на полусферичен съд с леко стеснена шийка, извит навън, отрязан и шлифован устиен ръб (Обр. 4). Украсата се състои от пояс от хоризонтално разположени фасети и една гравирана линия върху шийката. От орнаментацията на стените е съхранен само пояс от шлифовани овали. Съдът е изработен чрез свободно издухване от безцветно прозрачно стъкло с въздушни мехурчета и плътна млечнобяла иризация със сребрист оттенък. Размери: диаметър при устието - ок. 9,5 см, запазена височина - 3 см, дебелина на стените около 0,1 см.

В сравнение с купата от Бутово, при фрагмента от Никополис ад Иструм личи различното качество на стъклото, по-плитко и непрецизно изпълнение на орнамента. Нов елемент е поясът от хоризонтално разположени фасети. Този фрагмент намира много точен паралел сред вече споменатите "фиали от къолнски тип" от Танаис.²⁴ Находката от Танаис (Обр. 5) е стратиграфски добре датирана в първата половина на III в.²⁵ Купи и чаши с подобен орнамент се датират и в III - IV в.²⁶ Към същия период може да се отнесе и фрагментът от Никополис ад Иструм. Трудно е да се даде определение за мястото на производство на този съд. Той е изработен в характерната за рейнските ателиета традиция и е възможно да е тяхна продукция. Такава констатация е направена за подобна купа от Пантикапей.²⁷ Но е известно, че под влияние на германските центрове, подобно на Танаис, през III - IV в. се активизира локално производство и в Панония и по Долния Дунав²⁸, при което много форми и орнаментални мотиви се заимстват (Обр. 6). В този смисъл може да се допусне, че съдът от Никополис ад Иструм е изделие на някоя по-малка локална работилница от тези райони.

Втората цяла стъклена купа от фонда на Исторически музей - Велико Търново е открита при гр. Павликени (Обр. 7). Тя има дълбоко полусферично тяло, леко разширено към устието. Устийният ръб е прав, отрязан и заоблен чрез шлифване. Украсата е изработена чрез гравирание и шлифване. Под устието има гравирана хоризонтална линия. По-надолу съдът е орнаментиран с два реда шахматно разположени шлифовани овали и под тях - един ред кръгове. Дъното е леко конкавно заради шлифования кръг върху него. Купата е изработена от дебелостенно безцветно прозрачно стъкло със зеленикав оттенък, малко въздушни мехурчета и без иризация. Голямата дебелина на стените показва, че е възможно купата да е изработена в калъп, най-вероятно едносъставен, тъй като по съда няма следи от свързване на различните му части. Размери: височина - 11,2 см, диаметър на устието - 14,5 см, диаметър на дъното - 3,1 см, дебелина на стените - 0,4 - 0,8 см.²⁹

Купата е открита в гроб източно от Античния керамичен център край Павликени. Гробното съоръжение е било изградено от камък. В него са открити още глинена кана, бронзова фибула, златна обеща, мъниста от синьо стъкло, вероятно от огърлица, както и седем бронзови монети на император Максимиан (286 - 305).

Монетите дават точен *terminus post quem* на гробния комплекс - края на III - началото на IV в. Същата датировка има и фибулата, която принадлежи към типа на кръстовидните луковични фибули и по-точно към варианта, датиран около 290 - 320 г.³⁰ Глинената кана спада към тип I според изградената за ранновизантийската керамика от Тракия и Дакия типология; типът е най-характерен за IV - началото на V в.³¹

От голямо значение за датирание на гробния комплекс е стъклената купа. Тя принадлежи към форма № 228 по Н. J. Eggers. Това са масивни дебелостенни съдове от зеленикаво или тъмночервено стъкло, украсени с шлифовани овали. Разпространени са в Дания и Южна Швеция във фази C - D.³²

Най-точен паралел на находката от Павликени представлява купата, открита в гроб при гр. Закшув, Югозападна Полша (Обр. 8). Този съд е с почти същите размери, украсен е по същия начин с три реда шлифовани овали и кръгове, изработен е от тъмночервено стъкло.³³ Гробът от Закшув съдържа предмети от края на III - началото на IV в. и според К. Majewski се датира в началото на IV в.³⁴

Счита се, че съдове от този тип са характерни за Северна Европа. Няколко подобни на купата от Павликени са открити в Скандинавия (Обр. 9, 10). Според G. Ekholm те са произведени в ателиета в източните римски провинции и до Скандинавия достигат чрез северночерноморските градове.³⁵ Той основава хипотезата си на факта, че освен за Северна Европа купи с украса от шлифовани овали са характерни за района на Северното Черноморие. Датират се в края на III - началото на IV в.³⁶ Но както подчертава Н. П. Сорокина, тези съдове се откриват главно в междуречието Прут-Днестър в археологически комплекси, свързани с Черняховската култура.³⁷ Съд, сходен с този от Павликени, е открит в гроб от некропола Черняхов.³⁸ Известни са находки и от Поднепровието.³⁹ Същевременно в северночерноморските градове, които според G. Ekholm имат основна роля в разпространението на тази продукция, се намират само единични фрагменти.⁴⁰ Поради това изследователи като Н. П. Сорокина и В. В. Кропоткин считат, че купите с украса от шлифовани овали от Северна Европа и територията на Черняховската култура имат общ произход, но разпространението им не е свързано със северночерноморските градове. Допуска се, че тази продукция има западноевропейски произход, а находките от комплексите на Черняховската култура са индикация за контакти на това население със западните и дунавските провинции. Чрез търговските връзки на Черняховската култура стъклените съдове спорадично достигат и до градове като Олбия и Пантикапей.⁴¹

Съдейки по публикуваните материали, купата от Павликени е единствена засега находка от този тип южно от Долния Дунав. Нейното значение е съществено, тъй като по данните от гробния комплекс и чрез приведените паралели е и добре

датирана около началото на IV в. Изложените по-горе аргументи, както и фактът, че най-близките аналогии на купата от Павликени са от Западна Европа, позволяват да се предположи, че този съд е свързан с производствени традиции от западноримските провинции. Доколко хипотезата за посредническата роля на носителите на Черняховската култура при разпространението на купите с украса от шлифовани овали в северночерноморските градове е валидно и в случая с находката от Павликени е трудно да се прецени. Но като се има предвид, че южно от Долния Дунав такива купи не са разпространени⁴², едва ли може да се говори за регулярен импорт, а по-скоро за спорадично проникване на тази продукция.

Стъклените купи от територията на Никополис ад Иструм предоставят нови данни за разпространението на римското стъкло в днешните български територии. Проучването на тези съдове допълва данните за икономическите контакти на долнодунавските земи през римската епоха.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Благодаря на н. с. П. Владкова и н. с. И. Цървов за предоставената ми информация за местонамирането на предметите.

² По-нататък в изложеното условно се възприема "купата от Бутово".

³ Инв. № 1789 А/ТОМ.

⁴ **Fremersdorf, F.** Figürlich geschliffene Gläser - eine kölnner Werkstatt des 3. Jahrhunderts. Römisch-germanische Forschungen, Bd. 19, Berlin 1951, 19 - 21.

⁵ **Eggers, H. J.** Der römische Import in freien Germanien. Hamburg, 1951, S. 60, Taf. 15, Karte 57.

⁶ **Davidson, G.** Corinth. XII. The Minor Objects. Princeton - New Jersey, 1952, № 592, pl. 54, fig. 6, p. 79.

⁷ Ibid., 93 - 95.

⁸ **Harden, D. B.** Glass of the Caesars. Milano, 1987, № 106, p. 196.

⁹ **Fremersdorf, F.** Op. cit., S. 25.

¹⁰ **Harden, D. B.** Op. cit., p. 182.

¹¹ **Isings, C.** Roman Glass from Dated Finds. Groningen - Jakarta, 1957, p. 104.

¹² В литературата е възприето, че стъклените чаши с форма Isings 21 с много подобна шлифована украса от I - II в. са произвеждани в източносредиземноморски центрове. **Oliver, A.** Early Roman Faceted Glass. Journal of Glass Studies, vol. 26, 1984, 40 - 41.

¹³ **Чернева-Тилкиян, Сл.** Стъклените съдове с гравирани украса от Филипопол. Годишник на Департамент Археология - Нов български университет, т. I, 1994, 158 - 159, кат. № 2 - 4, обр. 2 - 4; **Чернева-Тилкиян, Сл.** Типология и хронология на стъклените чаши от Филипопол (I - IV в.). Известия на музеите в Южна България, т. XXI, 1995, стр. 74, кат. № 7, фиг. 1,7.

¹⁴ **Fremersdorf, F.** Op. cit., Taf. 18.

¹⁵ **Eggers, H. J.** Op. cit., № 216, S. 60, Karte 57; **Ekholm, G.** Orientalische Gläser in Scandiravien. Acta Archeologica, Bd. XXVII, 1956, Abb. 2 i, j.

¹⁶ **Kraskovska, L.** Römische Glasgefäße in der Slovakei. Slovenská archaeológia, Bd. XXIX/2, 1981, S. 380, Abb. 2,2; 3,2.

¹⁷ **Barkóczy, L.** Pannonische Glassfunde in Ungarn. Studia Archaeologica, IX, Budapest, 1988, S. 65, N 43, Taf. IV; **Šaranović-Svetek, V.**, Antičko staklo u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije. Novi Sad, 1986, N 12.

¹⁸ **Ružić, M.** Rimsko staklo u Srbiji. Beograd, 1994, tip IV/6a, tabl. XXVI/5 - 10; tip VII/10b, tabl. XXXV/7, 8; **Ivanišević, V., S. Nikolić-Đorђеvić.** Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu - lokalitet Knez Mihailova 30. In: Singidunum, I. Beograd, 1997, p. 131, sl. 53/12, 14 - 17.

¹⁹ **Кунина, Н. З.** К вопросу о западном импорте стекла на Боспор. Труды Государственного Эрмитажа, т. XXIV, 1984, с. 158, № 21.; **Сорокина, Н. П.** Античное стекло в собрании Одесского археологического музея. В: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1978, рис. 3/1.

²⁰ **Сорокина, Н. П.** Стекланные сосуды из Танаиса. В: Древности Нижнего Дона - Материалы и исследования по археологии, т. 127, 1965, с. 208 и сл.

²¹ **Алексеева, Е. М., Т. М. Арсеньева.** Стеклоделие Танаиса. Советская археология, 1966, кн. 2, с. 176 и сл.

²² **Шапова, Ю.** Очерки истории древнего стеклоделия. М., 1983, 157 - 158.

²³ Пол. инв. № SF11018. Благодаря на н. с. И. Цървов, ръководител на разкопките в ара № 4, за възможността да използвам този материал.

²⁴ **Сорокина, Н. П.** Цит. съч., кат. № 30, рис. 6,1.

²⁵ Пак там, с. 215.

²⁶ **Кунина, Н. З.** Цит. съч., с. 158, № 21; **Ružić, M.** Op. cit., kat. № 873, T. XXXV/9.

²⁷ **Кунина, Н. З.** Цит. съч., с. 159.

²⁸ **Ružić, M.** Op. cit., 65 - 66.

²⁹ Инв. № 1983 А/ТОМ.

³⁰ **Keller, E.** Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. München, 1971, S. 53, Abb. 11 - 12, Typ 1b.

³¹ **Кузманов, Г.** Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV - началото на VI в.). Разкопки и проучвания, т. XIII, 1985, с. 28, кат. № K1-31.

³² **Eggers, H. J.,** Op. cit., N 228, Taf. 16, Karte 58, S. 62, 180.

³³ **Majewsky, K.,** Importy rzymskie w Polsce. Warszawa - Wrocław, 1960, p. 80, N 122, tabl. XXVIII a.

³⁴ Ibid., 18 - 22.

³⁵ **Ekhholm, G.,** Op. cit., S. 58, Abb. 2,d, h; 6,h; 10,b

³⁶ **Сорокина, Н. П.** Стекланна посуда. В: Античные государства Северного Причерноморья. М. 1984, табл. LXX, № 118, 120.

³⁷ **Сорокина, Н. П.** Позднеантичное стекло из Ольвии. В: Художественная культура и археология античного мира. М., 1976, 202 - 203.

³⁸ **Петров, В. П.** Черняховский могильник (по материалам раскопок В. В. Хвойко 1900 - 1901 гг.). - В: Древности эпохи сложения восточного славянства

- Материалы и исследования по археологии, т. 103., 1962, 103 - 104, № 3443, рис. 9,1; **Кропоткин, В. В.** Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э. - V в. н. э.). Свод археологических источников, вып. Д 1 - 27, М., 1970, с. 105, № 940, рис. 76,1.

³⁹ **Тиханова, М. А.** Из материалов дубоссарского отряда Молдавской экспедиции. Краткие сообщения института истории материальной культуры, т. 57, 1955, с. 94, рис. 35.

⁴⁰ **Сорокина, Н. П.** Стекло из раскопок Пантикапея 1945 - 1959 гг. В: Пантикапей - Материалы и исследования по археологии, т. 103, 1962, 232 - 234, рис. 13,6; 16,5; **Сорокина, Н. П.** Позднеантичное стекло ..., 202 - 203.

⁴¹ **Сорокина, Н. П.** Цит. съч., с. 204; **Кропоткин, В. В.** Цит. съч., с. 32.

⁴² Според изследванията на G. Gornolka за материалите, открити северно от Долния Дунав, "стъклените съдове от черняховските комплекси близо до Дунав са значително по-малко от съответните находки по-на север" - **Вагалински, Л.** Международен колоквиум Сънтана де Муреш - Черняхово в град Капут край Берлин, 20 - 24. 10. 95, Археология, 1996, кн. 1, с. 72.

GLASS BOWLS FROM THE ROMAN PERIOD AT THE HISTORICAL MUSEUM OF VELIKO TURNOVO (Summary)

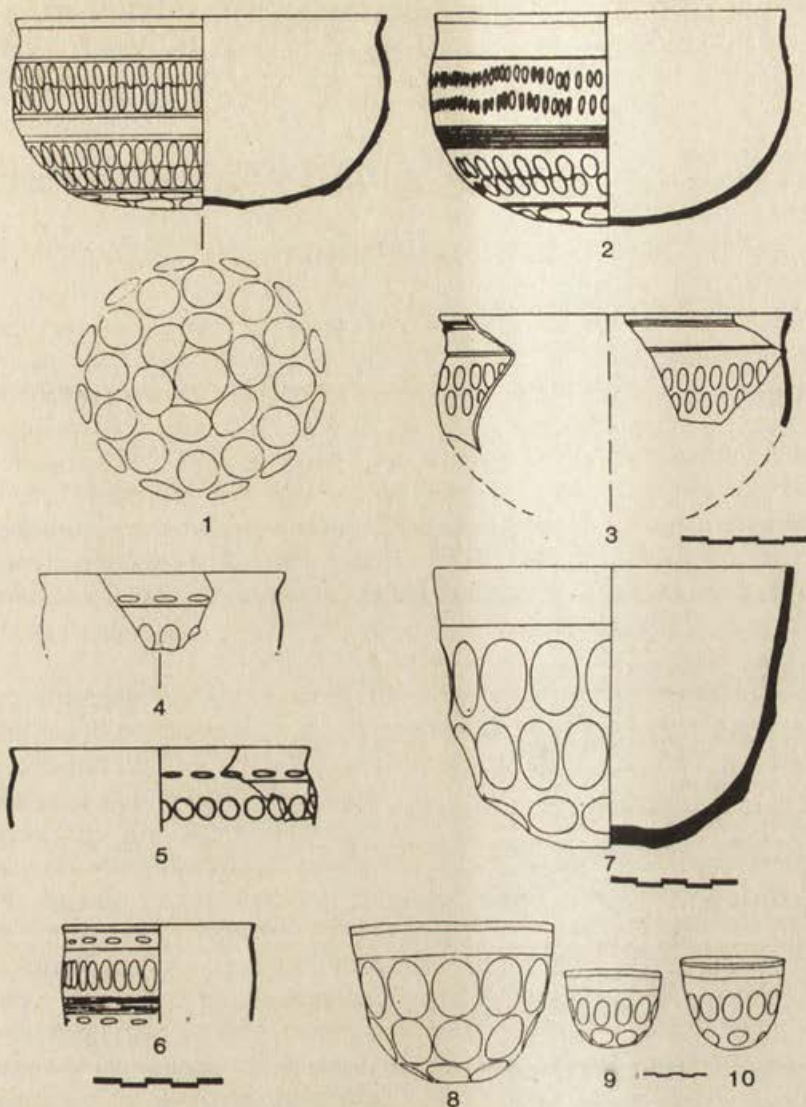
Anastasya Belivanova

Two bowls from the late Roman period preserved in the Historical Museum of Veliko Tarnovo are subject of the present article.

The first one is supposed to come from the village of Boutovo and belongs to an widelyspread group with rich ornamentation-vertical facets upon the walls and rosettes of circlets and ovals on the bottom separated by engraved lines. The numerous parallels that can be drawn suggest that it was made in the first half of the 3rd century.

The second bowl was found in a grave near the town of Pavlikeni together with many various gifts including seven coins of Emperor Maximianus (286 - 305).

The analysis suggests that this type of bowls date back to the end of the 3rd and beginning of the 4th century.



Обр. 1. Стъклена купа от Бутово.

Обр. 2. Стъклена купа от Коринт (по Davidson, 1952, 54, 6).

Обр. 3. Фрагмент от стъклена купа от Филипопол (по Чернева-Тилкиян, 1994, табл. 1,2).

Обр. 4. Фрагмент от стъклена купа от Никополис ад Иструм.

Обр. 5. Фрагмент от стъклена купа от Танаис (по Сорокина, 1965, рис. 6,1).

Обр. 6. Фрагмент от стъклена купа от Сингидунум (по Ružić, 1994, Т. XXXV,9).

Обр. 7. Стъклена купа от Павликени.

Обр. 8. Стъклена купа от Закшув (по Majewski, 1960, Т. XXVIIIa).

Обр. 9. - 10. Стъклени купи от Скандинавия (по Ekholm, 1956, Авв. 2).